

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВИПРОБОВУВАННЯ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДАЧА

Стаття присвячена ролі перекладача в процесі подвійної лінгвокультурної комунікації, проблемі чужості в перекладі та працям В. Г'юдикунста, Е.Т. Холла, М. Клайна, Г. Г'орінга, Д. Левіна, М.Б. Адельмана, що досліджують взаємозв'язок між культурою та мовою.

У наш час, що змінюється дуже швидко, коли набирає обертів глобалізація в економіці, відбуваються також і радикальні соціальні зміни. З'являються нові засоби комунікації; експерти ведуть переговори, міжнародні фірми співпрацюють у великих проектах, науковці зустрічаються конференціях, щоб обмінятися результатами нових досліджень, і, відповідно, публікують отримані результати. Повсюди в найрізноманітніших ситуаціях зустрічаються носії різних мов, щоб обмінятися думками та поспілкуватися. Тому дослідження, предметом якого є проблеми, пов'язані з міжкультурною комунікацією, є актуальним.

Коли норми та правила, які регулюють розуміння між людьми різних груп, є невідомими і, відповідно, недостатньо виконуються, може з'явитися непорозуміння. Мова й культура є не єдиними факторами, що призводять до непорозуміння у спілкуванні. Наші установки, відношення та стереотипи породжують очікування, які нас часто схиляють до того, щоб помилково інтерпретувати повідомлення.

У дослідженнях перекладу завдяки посиленому науковому інтересу до культури увага спрямована на дві важливі проблеми: на чужість, як проблему міжкультурного обміну, і на переклад, як на лінгвістичну діяльність, що зумовлюється багатогранними зв'язками між окремими культурами [1: 194].

Взагалі літературні переклади є засобом передачі чужого досвіду. Існують особливі випадки трактування чужості перекладачем, тому що є переклади, для яких чужість першотвору або культури чи літератури країни першотвору виступає перш за все як проблема, яку необхідно вирішити для адекватного перекладу. Тексти такого типу спрямовані на відповідність категорії адекватності. Але існує ще один тип текстів, для яких чужість першотвору або культури чи літератури країни першотвору піднесена до рівня програми. Такі переклади можна зрозуміти тільки на тлі особливого культурно-філософського сприйняття, і вони є засобом передачі цього сприйняття. Хоча і для таких перекладів поняття еквівалентності є обов'язковим, вони намагаються стати чимось більшим, ніж точне відтворення першотвору в цільовій мові. Відповідно, для таких перекладів більш важливим питанням є не еквівалентність, а засоби передачі культурно-філософського світу першотвору. У таких текстах чужість існує для знаходження різниці між різними класами та елементами цих класів, а різні культури, країни і под., можна сприймати як класи предметів та/чи ознак, які можуть бути чужими відносно інших культур чи країн, і тому чужість є значущою для перекладознавства, бо тексти інших культур мають, зазвичай, ознаки, що посилюються на характерні та, в певному розумінні, чужі особливості культури першотвору. Це стосується також стародавніх текстів та текстів субкультур. Часто перед перекладачем постає питання, що робити з такими характеристиками. У нагоді йому можуть стати засоби лексичних трансформацій, такі як додавання, виключення, заміна. Наскільки особливості культури першотвору є близькими для культури другого твору залежить від того, наскільки і в якому відношенні ці культури відкриті одна одній.

На практиці перед перекладачем постає проблема, що робити з чужістю тексту. Чи повинен перекладач зберігати для читачів культурну чужість, чи зменшувати, чи навіть повністю її усувати? Повинен він залишати середньовічний текст важким для розуміння, чи за допомогою відповідних перекладацьких засобів повинен зробити його більш зрозумілим? На це питання не існує загальноприйнятої відповіді, тому що в більшості випадків перекладач має йти назустріч вимогам цільової аудиторії та ринку [2: 1-25].

Розглянемо переклад із точки зору культурних контактів. Кожен текст існує в певному комунікативному контексті, й він закріплений за якоюсь культурою. Умови створення та отримання тексту в різних комунікативних спільнотах різняться; вони відрізняються та змінюються також і всередині однієї комунікативної спільноти. Чим сильніше відрізняються комунікативні контексти, тим важчим є завдання перекладача, який має подолати цю комунікативну різницю. У зв'язку з цим існують два методи перекладу:

А. Переклад-одомашнення – заміщає елементи похідного тексту, які є специфічними культурними елементами культури оригінала, елементами культури адресата; переклад асимілює текст оригінала до контексту культури адресата.

В. Переклад-очуження – намагається передати специфічні культурні елементи тексту оригіналу як такі. Найбільш важкими є випадки, коли культурна різниця є настільки великою, що для читача перекладу необхідно спочатку створити передумови для розуміння, щоб зробити можливим адекватне сприйняття тексту. При такому способі перекладу комунікативний контекст культури адресата розширюється, і це може (але не обов'язково) означати, що елементи чужої культури завдяки перенесенню знаходять нові мовностилістичні форми вираження в мові адресата: таким чином, переклад змінює чи оновлює граматичні та стилістичні норми мови адресата.

Першим це зробив Й.Я. Брайтінгер. Головним принципом його перекладацької теорії є те, що перекладач має дотримуватися "суворого закону, згідно з яким він ніколи не дозволить собі відступити від оригіналу ні у відношенні думок, ні у відношенні форми чи манери". Він рішуче виступає проти того, щоб оригінал було змінено в перекладі через пропуски; оригінал не містить "зайвих", тобто нефункціональних слів. Так звані

іншомовні "ідіоматизми" – діалектні вирази – мають, на думку Брайтінгера, бути змодельовані й у німецькому перекладі. На думку іншого теоретика перекладу Ф. Шляєрмахера, переклад має, наскільки це можливо, рівнятися на мову оригіналу, цей перекладацький метод є методом очуження, і тільки за допомогою цього методу можна зробити правильний переклад. При цьому потрібно змиритися з деякою незручністю, що виникає в мові адресата, тому що інакше неможливо врятувати "дух мови" в перекладі [3: 36-69].

Переклад текстів пов'язаний із широкими межами, які визначаються перекладом з і між культурами. Проблема перекладу виявляється, і це не може бути інакше, як проблема зв'язків між культурами та колами культур. Якщо використати метафору "культура як текст", саме елементи цього тексту (ознаки певної культури) були б тим, що роблять його прозорим.

Таким чином, у ситуаціях міжкультурного контакту виникає велика кількість комунікативних проблем. Одних лінгвістичних знань не вистачить для того, щоб забезпечити безперешкодне та ефективне розуміння людей, що належать до іншої культури. Конфуцій сказав, що "люди зближуються завдяки їх спільній природі, а розділяють їх звички та звичаї", і мови, додамо ми.

Дослідження про тісний взаємозв'язок між культурою та мовою у свій час проводили В. Г'юдикунст, Е. Холл, М. Клайн, Г. Г'єрінг, Д. Левін, М. Абельман. Едвард Т. Холл (1959 р.) стверджував, що культура є комунікацією, а комунікація є культурою. В.Г'юдикунст проводив дослідження впливу культури на використання мови, і, між іншим, функцій мовлення та тиші в деяких культурах і стверджував, що тиша в азійських культурах може бути важливою складовою спілкування. Замислюючись над культурною цінністю точності, він дійшов висновку, що американська тенденція використовувати однозначні точні слова є найтипівішою ознакою їх комунікативного стилю [4: 3].

Р. Хірокава та А. Міяхара проілюстрували різні стратегії розмови в порівняльній студії, проведений в американських та японських фірмах. Вони досліджували, як намагались менеджери переконати недбалих працівників змінити їх поведінку. Японські менеджери зверталися до почуття обов'язку підлеглих, наприклад: "Це ваш обов'язок, як відповідального працівника цієї компанії, починати роботу вчасно". Американські менеджери навпаки погрожували: "Якщо ви не почнете роботу вчасно, я буду вимушений зменшити вашу зарплату" чи висували ультиматум: "Якщо ви не можете вчасно приходити на роботу, шукайте собі іншу".

Світ, у якому виникла мова, соціальна реальність, у якій вона існує, та суспільство, яке користується нею для спілкування, є неповторними. Тісне переплетіння мови та культури, їх взаємодію і двосторонній вплив наочно продемонструвала С. Басснет у своєму порівнянні: "Мова – це серце в тілі культури, і саме їх взаємодія забезпечує продовження життєвої енергії. Так як і хірург під час операції на серці не може не звертати увагу на весь організм, так і перекладач ризикує, коли працює з текстом ізольовано від культури, що його породила".

Щоб сприйняти чужу культуру, необхідно володіти здатністю до абстрагування і бути в змозі змінювати перспективу. Перекладач абстрагується від власних відповідних культурі ставлень та уявлень про цінності, спостерігає чужу культуру в її неповторності й у порівнянні з власною та використовує спостереження і сприйняття в певній комунікативній ситуації у відповідності до цілі та культури. Тому перекладачу підходить не тільки роль мовного експерта, а він виступає також і як фахівець із міжкультурної комунікації. Вдалим є той переклад, який виконує функції оригіналу в цільовій культурі.

У людській взаємодії частіше виникають труднощі через вплив прихованих аспектів культури на людську поведінку. Що є прийнятним в одній культурі, в іншій може викликати обурення, і, відповідно, може сприйматися як щось геть не прийнятне, культурні відмінності між представниками різних культур є дуже вагомими. Розмежування культур – це, як правило, результат політичних та національних кордонів. У деяких країнах існує більше ніж одна культура, наприклад, у Канаді (англомовний та франкомовний простір). Всі культури є до певної міри гетерогенні; гетерогенність збільшується з існування субкультур та етнічних груп, як, наприклад, в США, Канаді та Великобританії [1:197-200].

В основі труднощів, які з'являються в процесі пристосування до нової культури, лежать різні причини; однією з них є властивий кожній людині етноцентризм: це нездатність сприйняти та обробити вільно від забобонів, не дивлячись через окуляри власної культурної перспективи, культурні цінності та зразки поведінки. Етноцентризм це також тенденція інтерпретувати та оцінювати поведінку інших за допомогою власних стандартів.

Як і етноцентризм та наявність забобонів, використання стереотипів є природним результатом процесу комунікації. Стереотипи мають намір створити певні узагальнення окремого; але про соціальні стереотипи мову можна вести тільки, коли їх поділяють багато представників певної спільноти. Соціальні стереотипи часто використовуються в ЗМІ, й інколи вони є негативними та не відповідними. В. Г'юдикунст приводить такий приклад: "Нещодавно я отримав рекламу послуг прибирання, яка вказувала, що компанії властива німецька ретельність, шведська незаплямованість, польська гнучкість, і що вона обережна, як швейцарський банк, і дешева, як російські обіцянки". Хоча деякі з використаних стереотипів є позитивними, інші, навпаки, є негативними, і можуть образити представників цих груп.

Культура впливає на вербальну та невербальну комунікацію; зразки ведення розмови учасників комунікації пов'язані з культурними відмінностями. Д. Таннен розрізняв людей, які використовують "моделі активної участі у розмові", і тих, чий культурі більш притаманним є "стиль уважного слухача".

Представники культур із моделлю активної участі у розмові виявляють тенденцію говорити більше, часто перебивати співрозмовника і очікують, що і їх будуть перебивати, іноді розмовляють голосніше та швидше.

Носії ж культур, що надають перевагу стилю уважного слухача, схильні не висловлюватись одночасно, використовувати дружній та підбадьорюючий тон, що сигналізує про увагу; вони, як правило, не перебивають і, якщо і заперечують співрозмовнику, то з повагою.

До моделі активної участі в розмові Д. Таннен відносить росіян, греків, італійців, іспанців, південноамериканців, арабів та африканців. Деякі комунікативні зразки в азійських культурах, наприклад, в Китаї та Японії, Д. Таннен характеризує як такі, яким властивий стиль уважного слухача.

І все ж, тільки культура не може пояснити людську поведінку. Іншими факторами є особистість окремої людини, її вік та стать, її походження, освіта, релігія, економічне та соціальне становище, життєвий досвід та особливі обставини [1: 201-203].

Коли американці приїжджають до Латинської Америки чи Азії, вони мають пристосовуватися до способу комунікації; це має значення також і для представників економіки та фінансів, які ведуть переговори, вони мають пристосовуватися до зразків поведінки співрозмовника як у виборі вербальних засобів, так і екстралінгвістичних стратегій; принаймні, вони мають знати їх традиції, щоб уникнути непорозуміння й не зашкодити успіху ділових домовленостей. Це висуває перед перекладачем, що бере участь у комунікативному процесі, найвищі вимоги відносно його мовної, культурної та перекладацької компетенції.

Важливим є, наприклад, різна будова розмови, яку в США можна охарактеризувати як "пінг-понговий" стиль комунікації, тоді як в Японії використовується формальна комунікація, яку можна порівняти з боулінгом.

В перекладознавстві часто вказують на тісний зв'язок між перекладом та культурою; В. Снелл-Хорнбі називає переклад міжкультурною подією, К. Фермеер – культурною трансформацією, і тому перекладач має володіти не тільки знанням двох мов, а й двох культур; в сьогодиншньому перекладознавстві культуру розглядають як "загальні традиції, яким в суспільстві треба слідувати" і як "соціальний фон тексту".

Іншим керувалася Р. Штольце, коли вона розділила культурну специфіку як культурне неузгодження на три групи:

1. Реальне неузгодження: культурна специфіка тексту оригіналу є невідомою в цільовій культурі.
2. Формальне неузгодження: культурна специфіка тексту оригіналу існує в цільовій культурі, хоча в іншому мовному втіленні.
3. Семантичне неузгодження: культурно специфічна конотація слів, які в перекладі могли б викликати інші чи, навіть, небажані асоціації.

При реальному неузгодженні між культурами можна залишити позначення предмета, яке було надане в оригіналі, в перекладі надається пояснення; при формальному неузгодженні використовується заміна на поняття з цільової культури, коли там існує організація зі схожою функцією. Перекладачу – як експерту – належить в цій транскультурній комунікації подвійна роль, оскільки він, з одного боку, як перший реципієнт, має інтерпретувати вихідне послання в його оригінальному дискурсі, а з другого боку, як вторинний відправник послання за умов вторинної ситуації дискурсу, має його повторно вербалізувати в цільовій мові. При семантичному неузгодженні йдеться про різні, з точки зору культурної специфіки, конотації, які при дослівному перекладі викликають обурливі асоціації й тому вимагають переформулювання. У сфері формального неузгодження йдеться переважно про переклад власних імен. П. Ньюмарк розрізняє "власні назви" (що позначають щось єдине в своєму роді), та "культурні терміни" (пов'язані з класами об'єктів); всі автори підкреслюють, що однієї мовної компетенції не досить, необхідна також велика кількість фактичних та енциклопедичних знань.

При перекладі власних назв називають різні стратегії:

- a) запозичення власних імен;
- b) запозичення та пояснення, при чому в тексті надається додаткова інформація;
- c) узагальнення; власна назва відкидається, замість неї з'являється більш загальне поняття, відповідно, вона замінюється загальним описом чи поясненням;
- d) через пристосування до цільової культури; поняття, висловлене мовою оригіналу, замінюється поняттям у контексті цільової мови з схожою функцією;
- e) звернення до культури оригіналу; використовують назву з культури оригіналу, виходячи з припущення, що читачу перекладу вона може бути краще відомою, чим використана в оригіналі.

Як тільки перекладачі зіткнулися з вищеописаними труднощами, почала обговорюватись та ставитись під сумнів перекладність тексту [1: 206-207].

В. Кетфорд розрізняє 2 види неперекладності, які він позначає як лінгвістичну неперекладність та культурну неперекладність. На його думку, на лінгвістичному рівні має місце неперекладність, коли немає лексичної чи синтаксичної заміни в мові перекладу для представлення змісту та поняття тексту оригіналу.

Наприклад, перекладемо англійською мовою речення: *Um wie viel Uhr darf man Sie morgen wecken?* На лінгвістичному рівні це є неперекладним. Оскільки в англійській мові відповідної структури не існує. Але все ж переклад є можливим, хоча і зі змінним порядком слів *What time would you like to be woken tomorrow?*

На думку С. Баснет і К. Поповіч, більше проблем викликає культурна неперекладність, яка з'являється через відсутність у мові перекладу відповідної ситуаційної риси для мови оригіналу.

Для мовних посередників досить важким завданням, і навіть постійним випробуванням, є переклад понятійних концептів для того, щоб створити приблизно однаковий комунікативний ефект.

Обов'язковою передумовою компетентності перекладача є його введення в обидві культури; він має прагнути до подвійної культурної приналежності. Спочатку перекладач наближується до тексту оригіналу, розуміє та обробляє його, щоб потім його наблизити до групи реципієнтів мовою перекладу. Тому до мовної компетенції перекладача належать не тільки знання мов, а і знання культури відповідних мовних просторів [4: 209-212].

Особливо культурно специфічними є ідіоми та метафори, які не можуть бути перекладені чи замінені на основі лінгвістичних елементів чи схожого образу, які містяться у вислові, а мають розумітись відповідно до

функції певної ідіоми. Вислів оригіналу замінюється перекладачем фразою на мові перекладу, яка в цільовій культурі виконує таку ж функцію.

Культурні відмінності та спільні риси не мають бути ні переоцінені ні недооцінені, пізнати їх, правильно з ними поведись і, нарешті, опанувати відмінність – це випробування, яке знову і знову проходить перекладач у процесі своєї діяльності. При цьому занурення в нову мову та культуру є довічним процесом збагачення знань: для опанування глибокими знаннями власної та чужої культури необхідним є, на нашу думку, довге перебування в країні цільової культури. Ми знайомі з нашою власною культурою, ми в ній зросли, ми нею створені і свідомо сприймаємо зміни, що в ній відбуваються. Відкриття нової культури є необхідною умовою діяльності кожного перекладача.

Коли люди спілкуються, вони роблять прогнози щодо дії та результатів їх комунікативних відносин; тобто вони обирають одну з чисельних комунікативних стратегій на основі міркувань про те, як зреагує адресат на їх повідомлення. Коли ми подорожуємо в інше культурне середовище чи під час взаємодії в людях з інших культур у "нашому світі", ми маємо будувати наші припущення про їх відносини не на наших культурних правилах і нормах, бо це обов'язково призвело б до непорозуміння. Комунікація буде тим успішнішою, чим краще вдається учасникам комунікації уникнути непорозуміння. В. Гьюдикунст дослідив наступні причини виникнення непорозуміння в процесі комунікації з представниками чужої культури:

- a) повідомлення може бути передано таким чином, що ніхто інший зрозуміти його не може;
- b) правила комунікації культур, які представляють співбесідники можуть відрізнитись і впливати на те, як інтерпретуються повідомлення;
- c) один із комунікантів не володіє мовою іншого;
- d) один із комунікантів може не розуміти, як виконати певне завдання чи інтерпретувати специфічне висловлення в рамках соціального контексту;
- e) один з учасників комунікації робить помилки в означеннях, причиною чого є ідентичність його групи чи внутрішньогрупові очікування;
- f) комуніканти не дуже знаються на темі дискусії.

У висновку можна стверджувати, що чим більші культурні та мовні знання та можливості комунікантів, чим більше їх уявлення співпадають з уявленнями представників інших культур, тим меншою буде можливість непорозуміння. Для ефективної комунікації ми маємо усвідомлювати фактичні відмінності, що існують між нашими групами та іншими, між нами та іншими людьми. Перекладач може успішно виконати свою роль у вищеприписаній моделі подвійної комунікації тільки за умови, що він володіє обома мовами до найменших деталей так, що він визначає в тексті культурно значуще і знає, як він має висловити це в перекладі. На думку А. Фляйшманна, перекладач володіє культурною компетенцією, якщо він усвідомлює культурно специфічні елементи значення лексичних одиниць, особливості форми тексту, має відповідні знання стосовно традицій мовної взаємодії та володіє соціокультурними знаннями. Тобто, культурна компетенція в основному відображується у сприйманні тексту оригіналу та створенні тексту перекладу [5: 60].

Для успішної роботи перекладача необхідною передумовою є чутливість до інтересів власної та до суті та змісту цільової культури. Перекладач має володіти поряд зі своєю головною спеціальністю підготовчими знаннями та навичками. Його загальна мовна компетенція включає мовнопрактичні здібності в лексиці, синтаксисі та прагматиці в рідній і в іноземній мові (мовах). Крім того, перекладач має враховувати комунікативний стиль представників різних культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Wendt G. Bridging differences – Interkulturalität als eine Herausforderung für die Übersetzer/innen // Aktuelle Probleme der angewandten Übersetzungswissenschaft / B. Kovtyk, G. Wendt, (Hrsg.). – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles: Peter Lang, 2002. – S. 194-213.
2. Fremdheit als Problem und Programm /hrsg. von Willi Huntemann und Lutz Ruhling. – Berlin: Erich Schmidt, 1997. – 296 s.
3. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft / W. Koller. – Heidelberg; Wiesbaden: Quelle und Meyer, 1992. – S. 36-69.
4. Gudykunst, W.B.: Bridging differences. Effective Intergroup Communication. – Sage publications, 1994. – P.3.
5. Zubatow L. Sprache-Kultur-Translation oder Wieso hat Translation etwas mit Sprache zu tun // Translation in der globalen Welt und neue Wege in der Sprach- und Übersetzerbildung / L.N. Zubatow (Hrsg.), – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles: Peter Lang, 2002. – S. 57-86.

Матеріал надійшов до редакції 17.05.2007 р.

Якимчук А.П. Лінгвокультурная коммуникация как испытание для переводчика.

Статья посвящена роли переводчика в процессе двойной лингвокультурной коммуникации, проблеме чуждости в переводе и работам В. Гьюдикунста, Е. Т. Холла, М. Клайна,

Г. Гёринга, Д. Левина, М.Б. Абельмана, которые исследуют взаимосвязь между культурой и языком.

Yakymchuk A.P. Linguocultural Communication as a Challenge for the Translator.

The article deals with the role of the translator in the process of double linguocultural communication, with the problem of alienation and with works of W. Gudykunst, E. Hall, M. Clyne, H. Göring, D. Levine and M.B. Adelman, devoted to the research of interaction between culture and language.